

Socialist utanför Komintern, 1929–1937

Från år 1924 var alltså Flyg ordförande för partiets centralkommitté – med andra ord var han ledare för det av de båda kommunistpartierna som samlade större delen av de kvarvarande svenska kommunisterna efter splittringen.¹⁵⁷ Han var nu dock en kommunistledare som inte bara stod utanför Komintern utan dessutom var i direkt konfrontation med organisationen. Som principiell internationalist var han här en något ensam och udda fågel, vilket med tiden genererade problem. Samtidigt fanns det ett politiskt utrymme för Flyg att muta in. På ena sidan befann sig högeravvikarna inom socialdemokratien, de som man vänt ryggen redan 1917. På andra sidan fanns Sillénarna. I linje med vad Komintern föreskrev ansåg de att världskommunismen nu befann sig i en tredje fas: efter revolutionsgenombrottets första fas hade en period av stabilisering och ny ekonomisk politik behövts. Men sedan 1928 rådde nya tongångar. Återigen ansågs kapitalismen vara mogen att störtas. En alltmer oförsonlig linje proklamerades, där varje tillstymmelse till samarbete högerut förkastades. Ultravänstertaktiken förkunnades. Mellan socialdemokrater och Kominternanslutna kommunister fanns alltså ett glapp, ett utrymme att muta in.¹⁵⁸

Inte heller denna taktik var dock bestående. De tyska nazisternas framgångar under det tidiga 30-talet ställde Kominterns strategi på ändan. Principiellt var man från Kominterns sida av uppfattningen att nazismen burits till makten av den tyska storfinansen. I linje med vad som föreskrevs av ultravänsterstrategin var det således ingen större skillnad jämfört med socialdemokratins förfall. Även denna var ju

bunden till kapitalet, och betecknades följdriktigt som en typ av fascism, socialfascism. Att behandla skilda uttryck för vad man såg som i grunden samma fascism på olika sätt var inte aktuellt. Med tiden blev detta dock en ohållbar position. Redan året efter sitt maktövertagande hade nazisterna tillintetgjort den tyska arbetarrörelsen. Ernst Thälmann, ledaren för det Kominternanslutna KPD, hade gripits och internerats. Thälmann var för övrigt den som myntat begreppet ”socialfascism”. Att upphovsmannen till detta begrepp nu satt fängslad med ytterst små möjligheter att driva ultravänstertaktiken framåt illustrerade väl Kominterns behov av nyorientering.

Vid mitten av 30-talet skedde därför två förändringar av betydelse. För det första övergavs ultravänstertaktiken. Istället för att se socialdemokratin som en typ av fascism övergick man till att söka breda antifascistiska allianser i de så kallade folkfronterna. Vid Kominterns sjunde världskongress 1935 var det folkfront mot fascismen som var parollen. För det andra ingick som en väsentlig del av denna taktiska omprövning att Sovjetunionen ansökte om medlemskap i Nationernas förbund 1934. Helt plötsligt var den förmenta arbetarstaten medlem i ententebourgeoisins huvudorganisation. För Flyg var detta såklart ganska omtumlande. Sovjetunionen hade nu alltså, i strid med Kominterns 21 teser, inkapslat sig i det som *Stormklockan* några år tidigare kallat för en konservburk för militarismen. Samtidigt visade detta återigen, enligt Nils Flyg, att Komintern styrdes av personer som inte förstod de ideologiska urkunderna – inte medlemsvillkoren heller, för den delen.

Det sovjetiska beslutet att ta plats i NF fick viktiga konsekvenser för idéutvecklingen i de svenska kommunistiska partierna. För Kominternsidan innebar den övergivna ultravänstertaktiken att antimilitarismen fick en alltmer undanskymd plats. Dels sökte man samband med företrädare för den kapitalism som tidigare ansetts vara militarismens kärna, dels spred sig insikten att fascismen sannolikt inte lät sig stoppas utan vapenmakt. På Flygs sida drog man helt andra slutsatser. Flyg höll fast vid antimilitarismen. I det nya politiska landskapet, där uppslutningen kring antifascismen blev allt bredare, kunde denna avsaknad av ”militarism” och ovilja att rusta för ett potentiellt krig mot Hitler tolkas som att antifascismen trots allt inte var så viktigt. Plötsligt var

Flygs parti dessutom ensamt om att kräva utträde ur NF – ett krav som utanför riksdagen delades av de svenska nationalsocialisterna, inte minst av Sven Olov Lindholm. Också detta kunde så tvivel kring hur Flyg egentligen såg på fascismen.¹⁵⁹

För Nils Flyg, som fortfarande var beroende av Komintern, fast nu som motbild, var konsekvenserna sammanfattningsvis omfattande. Samtidigt som följderna av Kominterns ideologiska lappkast till synes blev att Flygs parti fördes högerut, innebar det paradoxalt nog också det omvända. Flygs parti kunde inte längre göra anspråk på att företräda en balanserad position mellan socialdemokrater och Komintern. Där fanns inget utrymme kvar sedan Kominternpartiet själv rört sig närmare socialdemokratin. Flygs principfasta opposition mot NF och militarism förde honom och hans parti snarare till en vänsterposition. Detta var knappast den position man önskat i partiet, och den blev successivt allt svårare att upprätthålla. I sin avhandling om Flygs parti under denna tid konkluderar därför Bernt Kennerström att det var Kominterns ultravänsterpolitik som gjorde Flygs parti möjligt och att det på samma sätt var folkfrontspolitiken som gjorde det omöjligt.¹⁶⁰

Trots att Flyg efter splittringen 1929 framlevde sitt politiska liv utanför Komintern så kom de tvära kasten inom organisationen att prägla hans gärning även framgent. Det är därför rimligt att mera i detalj skärskåda vad Flyg hade att säga om organisationen. Från 1929 var Flyg utrikesredaktör för *Folkets Dagblad*, det organ som efter splittringen blev Flyg och Kilbom-falangens huvudsakliga. Som sådan hade han åtskilligt att säga om just Komintern, liksom om Sovjet.¹⁶¹

Anti-Kominternismen tar form

I förhållandet till Komintern fanns flera aspekter att beakta. För det första gällde det Komintern som organisation och dess taktik. För det andra gällde det Sovjetunionens kommunistiska parti och dess roll inom Komintern. För det tredje gällde det Sovjetunionen som positivt exempel. För det fjärde handlade det om de leninistiska urkunderna och förhållandet till dessa. Som en femte aspekt, som det finns skäl att behandla separat, fanns hos Flyg ett särskilt intresse för hur den tyska

sektionen av Komintern hanterat den framväxande nazismen. Det var tidvis komplicerat att hitta en tydlig linje i allt detta.

Den huvudsakliga invändningen mot Komintern gällde som sagt dess taktik, ultravänstertaktiken. Med sådana metoder byggde man inte upp revolutionära masspartier, ansåg Nils Flyg, de var tvärtom kontraproduktiva. Redan till Sovjetunionens 14-årsdag hösten 1931 hade han resignerat, och skrev att det var troligt ”att Komintern för alltid förlorat förmågan att vinna proletarietets förtroende” med rådande kampdekret.¹⁶² Det som ett par år tidigare ansetts vara förvillelser av några enskilda i organisationens topp ansågs nu alltså ha skadat organisationen permanent. Till problembilden hörde också att taktiken inte heller hade någon täckning i den bolsjevikiska revolutionshistorien. I en anmälan av ett kollektivverk om den ryska revolutionen samma år menade Flyg att läsaren klart kunde se att det ”mellan Kominterns nuvarande kupp- och ultravänsterpolitik och bolsjevikernas taktik fram till revolutionens seger” inte fanns någon likhet.¹⁶³ Liksom tidigare höll Nils Flyg Lenins fana högt. Om hans idéer alltså styrt hade Kominterns situation varit annorlunda.

Trots att Flyg ansåg att Komintern degenererats och inte längre genomsyrades av Lenins ursprungliga och rena lära, förmådde han framhålla Sovjetunionen som ett föredöme. Inte minst uppnåddes detta genom att den kapitalistiska västvärldens kriser hölls upp som en kontrast till planekonomins landvinningar. Västvärlden led av sviterna av börskraschen 1929 och präglades av massarbetslöshet. Vid revolutionsfesten i Auditorium i Stockholm hösten 1931 lade Flyg ut texten på detta tema. Aldrig hade kontrasten mellan kapitalismens ”ordning” – av Flyg själv satt inom citationstecken – och det ryska folkets intensiva och planmässiga arbete för bättre levnadsförhållanden varit tydligare.¹⁶⁴ I Sovjetunionen arbetades det. Samtidigt gick miljontals arbetare i kapitalismens länder sysslolösa. Då den första femårsplanen avslutades 1933 konstaterade *Folkets Dagblad* en oerhörd utveckling av de produktiva krafterna. Kollektivjordbruken hade revolutionerat de tidigare småskaliga lantbruken, den industriella produktionen hade ökat till det tredubbla jämfört med före kriget, och analfabetismen hade praktiskt taget utrotats.¹⁶⁵ Sammantaget fanns här en gryende arbetarstat att se upp till.

Kommunistledarna i Moskva kunde således vara både föredöme och avskräckande exempel. Eftersom det sovjetiska kommunistpartiet hade en så stark ställning i Komintern var denna tudelning inte helt enkel att upprätthålla. Å ena sidan ville Flyg markera distans till just Komintern. Å andra sidan ville han använda Sovjetunionen som en ideologisk resurs, en positiv kontrast som visade att en annan värld var möjlig. I en artikel om Sovjetunionen och den politiska taktiken blir denna skillnad tydlig:

Den ryska revolutionen och Sovjet-Unionen är en förebild för hela världens revolutionära arbetarklass. Men förebilden är ännu *ingen schablon*. Den proletära revolutionen i andra länder kan och skall ej bli enbart en kopia av den ryska. Den kommer liksom denna att förverkliga rådssystemet och förvandla de avgörande produktionsmedlen till samhällets egendom. Den kommer liksom denna att utveckla den största energi för att förinta återstoden av den privatkapitalistiska samhällsordningen. Men det material, som den finner framför sig, och de krafter varöver den förfogar, kommer att vara annorlunda. Den kommer att förverkliga de gamla principerna liksom den ryska revolutionen gjort, men *under andra förhållanden och i andra former*.¹⁶⁶

Kursiveringarna är Flygs och tydliggör dubbelheten i synen på Sovjetunionen. Det vägande problemet var att det sovjetiska kommunistpartiets analys av den interna sovjetiska utvecklingen fick alltför stort inflytande inom Komintern. Därigenom fick resterande delar av världskommunismen i linje med centralismens princip anpassa sig till sovjetiska behov trots att sovjetiska förutsättningar inte förelåg. Utan att föregripa resultaten kan det sägas att en motsvarande dubbel hållning också fanns inom den svenska nazismen, inte minst hos Sven Olov Lindholm. Det gällde då inte Sovjetunionen och socialismen, utan det nazistiska Tyskland och nationalismen. Just som Flyg försökte Lindholm å ena sidan använda Tyskland som ett positivt exempel, samtidigt som han å andra sidan bestämt hävdade att den nationalism han själv företrädde inte var identisk med den tyska. Tankestrukturen liknade Flygs: i andra länder råder andra förutsättningar, därför måste idén ta andra och specifika former då den gestaltas politiskt i respektive land.

Nationalismens grundidé om den nationella särartens betydelse för kultur och politik visade rent logiskt att nationalistisk politik inte gick att exportera. I sitt fundament var detta en logiskt rimligare hållning än att hänvisa till nationella avvikelser i en programmatiskt internationalistisk idé som socialismen. Med tiden avtog dock det sovjetiska exemplets lyskraft också för Flyg, med ökad koherens i det ideologiska budskapet som följde.

Sammanfattningsvis kan sägas att Flygs kritik i första läget efter partisplittringen var ganska mild. Komintern styrdes för tillfället av personer som gjorde våld på Kominterns intentioner, men organisationen som sådan var det inget fel på. Självklart heller inte på vad som sågs som den materialiserade socialismens förlovade land, Sovjetunionen, och absolut inte på dess leninistiska fundament. Problemet med det sovjetiska kommunistpartiet var partiets inflytande inom Komintern snarare än partiet som sådant. Ganska snart kompletterades dock avståndstagandet från Kominterns ultravänstertaktik med farhågan att denna också skadat organisationen permanent. Successivt började också bilden av Sovjetunionen och dess ledande parti att förändras.

Skälen till detta var huvudsakligen två. Det första gällde behandlingen av Zinovjev och Kamenev, två tredjedelar av den trojka som utkristalliserades som ledare efter Lenin som dött 1924. De tillhörde båda den ursprungliga politbyrån, och hade således framskjutna positioner alltsedan 1917. De manövrerades successivt ut av den tredje trojkamedlemmen, Josef Stalin, som hade den inledningsvis helt administrativt orienterade posten som generalsekreterare i kommunistpartiet. Efter att Trotskij landsförvisats 1927 hade Zinovjev och Kamenev successivt böjt sig för Stalin. Det räckte inte – i längden kunde denne inte acceptera några oppositionella säkerhetsrisker. 1932 uteslöts Zinovjev och Kamenev ur Komintern. Då *Folkets Dagblad* skrev om nyheten var sympatierna otvetydiga. Zinovjev hade varit ledare för Komintern under dess glanstid, och uteslutningen av honom och Kamenev visade på Kominterns obotliga förfall.¹⁶⁷

Ytterligare två år senare, 1 december 1934, inträffade det som ofta ses som startskottet för den stalinistiska terrorn, mordet på partichefen i Leningrad, Sergej Kirov. I sovjetiska partiresolutioner pekades bland

Bild 3. Nils Flyg i radiostudion, sannolikt i valrörelsen 1936. Okänd fotograf. Nils och Elsa Flygs samling, Arbetarrörelsens arkiv.

andra Zinovjev ut som skyldig till mordet. Julaftonen 1934 skrev Flyg en signerad ledare i ämnet, och förutspådde anklagelsen mot Zinovjev som en ideologisk upptrappning inför en förestående uppgörelse, innefattande nya arkebuseringar. Flyg karakteriserade stegringen som ett utslag av regimens nervositet, inte olik den som förekommit i Tyskland 30 juni samma år. Flyg jämförde här således de stalinska utrensningarna med Hitlers, det som i historien är känt som "långa knivarnas natt". Nu, konkluderade Flyg, gällde det att ropa halt till "systemet Stalin".¹⁶⁸

I valstriden ytterligare två år senare, 1936, hade Flygs kritik växt ytterligare. Strax före valet, i augusti, hade de första Moskvaprocesserna avslutats med att såväl Zinovjev som Kamenev efter summa-

riska rättegångar dömts till döden och avrättats. I ett radiotal ett par veckor senare förkunnade Flyg med emfas att "[v]ad som nyligen skett i Moskva har ingenting gemensamt med socialistisk statsförvaltnings- och rättsskipningsprinciper".¹⁶⁹ Senare samma år skrev han i än skarpare ordalag:

Den förändring som Sovjet-Unionen behöver ur sin egen och ur den internationella arbetarklassens synpunkt, det är en likvidation av systemet Stalin. För detta påstående kommer vi att dömas till helvetets hetaste kammare, men från en socialistisk utgångspunkt måste det sägas.¹⁷⁰

Sammanfattningsvis hade det sovjetiska exemplet kontaminerats av Stalins politik. I själva verket var det som försiggick i Sovjet inte olik det som skedde i Tyskland, enligt Flyg.

Det andra skälet till varför den vackra bilden av Sovjet flagnade, jämte det tilltagande interna förtrycket, var just Tyskland. Hur förhöll sig Sovjet till det framväxande Tredje riket? Mot bakgrund av den principiella antifascismen borde protesterna varit massiva. Det var de emellertid inte. I linje med ultravänsterstrategins grundläggande uppfattning att all "fascism" från socialdemokrati till Hitlers national-socialism i grunden var densamma fann man från Sovjets sida ingen anledning att göra mer åt den ena än den andra. Man ville vara neutral. Flygs och *Folkets Dagblads* inställning var en annan: reaktionär terror i Baltstaterna, i Italien och även i Kina hade fördömts, menade man, men inte den tyska. Efter studier av det sovjetiska regeringsorganet *Pravda* kunde man, trots mängder av meddelanden från Tyskland, inte se tillstymmelse till opinionsbildning mot nazismen. Inga resolutioner på arbetsplatserna, ingen insamling av pengar, inga ledande artiklar i ämnet, bara korta redaktionella anmärkningar. Flyg menade inte att Röda armén skulle sättas i rörelse mot Tyskland, men frågade sig vad en protest från Sovjetregeringens sida hade inneburit för särskilt den tyska arbetarklassen i dess kamp mot fascismen. Ett tydligare moraliskt stöd än det nuvarande – obefintliga – kunde de sannerligen vara värda. Inte minst gällde detta då den ryssdirigerade ultravänsterkursen inom Komintern ansågs bära ansvaret för de tyska nazisternas framgångar.

En enhetlig front av arbetare hade bättre kunnat möta anstormningen. Så blev det inte, och därför gick det som det gick.¹⁷¹

Sovjet blev alltså alltmer likt Nazityskland i sin interna rättskipning, och inte heller utåt klarade man av att upprätthålla sin antifascistiska linje på ett trovärdigt sätt. Det som Flyg sökte var alltså en skarpare formulerad antifascism. Detta kan tyckas märkvärdigt. Dels för att det var just mot nazismen han med tiden kom att röra sig. Dels för att han, då Komintern bytte strategi för att med folkfrontstaktiken bättre kunna möta fascismen, själv bytte fot till den position han nu kritiserade. 1934 var Flygs historieskrivning fortfarande den att Hitler kunnat ”segra utan motstånd därför att [den tyska] Kominternsektionen ej fick organisera och proklamera motståndskampen mot nazismen på grund av det förhållandet att Komintern helt var underordnad Sovjet-Unionens utrikespolitiska intressen”. Denna politik var ”icke leninistisk” och kunde inte samla massorna.¹⁷² 1935 kungjorde Komintern den nya folkfrontstaktiken. 1936 skriver Flyg om det konkurrerande svenska kommunistpartiets anammande av det nya sovjetiska enhetssträvandet:

Enhet är någonting mycket eftersträvansvärt. Men enhet utan socialismens ideologi såsom huvudbetingelse är av intet värde [...] Socialistiska Partiet [Flygpartiet hade 1934 bytt namn] kan ej följa K.P.-ledarna på denna väg. Vi hävdar, att aldrig har behovet varit större av ett oberoende socialistiskt kampparti än det är idag. Morgondagen skall ytterligare bevisa riktigheten av vår uppfattning.¹⁷³

Det var en snabb omsvängning, som Flyg hade vissa problem att förklara närmare. Omvärderingen grundades formellt, som ofta på den vänsterideologiska flanken, på en förnyad analys av i vilken fas eller krisnivå det omgivande kapitalistiska samhället befann sig. Jag återkommer till detta. I förhållande till Tyskland och den tyska nazismen kan följande dock betraktas som en paradox: det tilltagande motståndet mot Sovjet hade sin grund i den sovjetiska oförmågan att agera mot nazismen, samtidigt som just antisovjetismen längre fram skulle vara en viktig del i Flygs tilltagande pronazism.

Situationen i Tyskland

Synen på vad som hände i Tyskland sönderföll i två delar, dock intimt sammanknutna. Dels gällde detta det tyska kommunistpartiets göranden och låtanden. Dels gällde det, med tiden alltmera aktivt, hur den frambrytande nazismen skulle bemötas. Hur skulle den begreppsliggöras och förstås? I vilken mån var den överhuvudtaget en form av socialism? Frågorna om nazism och kommunism var redan ett slags kommunicerande kärn hos Nils Flyg, något som med åren blev alltmer framträdande.

Då det gäller det tyska kommunistpartiet, KPD, påminde kritiken i hög grad om den som riktades mot Komintern. I detta ligger i sig inget uppseendeväckande. KPD var en sektion av Komintern, den utanför Sovjetunionen största och potentiellt mest inflytelserika. Den kritik som gällde en sektion av Komintern gällde alla. Att KPD tidvis kallades för ”de tyska Sillénarna” illustrerar detta faktum.¹⁷⁴

Det var inte minst partiledaren Ernst Thälmann, socialfascismtesens upphovsman, som gavs skulden för de tyska kommunisternas oförmåga att hejda de tyska arbetarna från att rösta på nationalsocialisterna. Han anklagades för ”opportunist” – ett vanligt förekommande skällsord i Flygs idémiljö, använt för att beteckna allt som avviker från det som i den egna uppfattningen är den ”rena” socialismen. Istället för att ansluta sig till den kontraproduktiva ultravänstertaktiken borde han gått i bräschen för en bolsjevistisk självkritik i Lenins anda. I själva verket kunde man se att ett stort antal av de röster som Thälmann tappade i presidentvalet 1932 istället gått till Hitler, menade Flyg. ”Verkligt belysande för de skaror som numera fylkar sig omkring Kominterns politik, den ena gången röstar de på en kommunist, den andra gången lika glatt på en fascist”, konkluderade *Folkets Dagblad*. Återigen ställdes Komintern och nazismen på lika fot.¹⁷⁵

Samtidigt som misstron mot den tyska Kominternsektionen var kompakt fanns emellertid en stark tro på de tyska arbetarnas revolutionära potential. Ett illustrativt exempel på detta är en artikel med titeln *Lenin-Liebknecht-Luxemburg*, publicerad bara en vecka före nazisternas maktövertagande 1933. Artikeln är osignerad, men tematiskt förefaller

det högst troligt att utrikesredaktören och tillika Leninkännaren Flyg är upphovsmannen.

Artikeln inleds med vördsamma ord om Lenins verk. Det som framför allt ges erkännande är Lenins aldrig sviktande fokus på den revolutionära uppgiften, och att i denna kamp vara inkluderande. Det gällde att samla massorna. Detta var självklart inlindad kritik mot Komintern, som vid tidpunkten alltså styrdes av ultravänstertaktiken. Men vid sidan av Lenin och dennes berömvärda verk fick man inte glömma två andra föredömen: Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg, Spartakistförbundets grundare. De beskrivs som ”helgjutna personligheter”, och Flyg fortsätter:

Om deras gärning icke medförde seger som Lenins, så var det därför att Tysklands revolutionära arbetarrörelse vid en viss tidpunkt sjönk tillbaka och överflyglades av Rysslands. Det finns intet ”revolutionens utvalda folk”. I världshistoriens stora drama bildar arbetarklassens enskilda sektioner endast delar av en jättearmé, däri vid en tidpunkt den ena, vid en annan den andra kämpar i spetsen. Grymt straffar världshistorien de högmodiga, som inbillar sig att de en gång för alla lagt beslag på den främsta platsen.¹⁷⁶

Detta citat rymmer en hel del bestickande resonemang. En sann socialist behövde alltså inte blicka österut. Bara ”vid en viss tidpunkt” hade den ryska arbetarrörelsen övertrumpat den tyska. Socialismens spjutspets kunde vara något helt annat. Inte minst Tyskland hade genom Liebknecht och Luxemburg visat sig som ett gott alternativ. Det tyska exemplet fick särskild signifikans sedan Komintern degenererats. Det viktigaste för socialismens seger var att följa Lenins uppmaning att de revolutionära teorierna skulle tillämpas på rådande förhållanden, vilket inte var identiskt med en prorysk hållning. Först då kunde det tyska såväl som andra länders proletariat segra, först då kunde kapitalismen krossas. I artikeln öppnar Flyg i själva verket upp för en socialistisk anpasslighetsprincip: så länge kapitalismen krossas och gör de förtryckta arbetarmassorna fria är det Lenins egen uppmaning att de för tillfället rådande förhållandena ska vara de avgörande. Vägen är inte förutbestämd. Spartakisternas exempel vittnade om en tysk revolutio-

när kapacitet. Denna kapacitet kunde sättas i spel också under andra förhållanden, i andra tider. Tankegången härleddes alltså explicit till Lenin, trots att dess följdverkan här kan anas. I själva verket pekar Flygs tankar om den tyska potentialen såväl framåt som bakåt: dels mot hans eget kommande protyska ställningstagande, dels mot den under 20-talet uttryckta uppfattningen att Berlin var väl så lämpat som Moskva att vara kommandobrygga för världskommunismen.

Hur såg då Nils Flyg och *Folkets Dagblad* på den tyska nazismen vid denna tidpunkt? Kan sprickor i fasaden anas redan? Svaret får sägas vara både ja och nej. I en artikel om valen i Tyskland 1930 ställs just frågan ”vad är det nationalsocialistiska partiet?”. Artikelförfattaren pekar på partiets sociala sammansättning och menar att det främst utgörs av småbourgeoisien men också av arbetarklass. Den yttre beteckningen som arbetarparti ska man dock inte låta sig luras av. I själva verket är partiet inget annat än ett ”arbetsköparnas skyddsgarde”.¹⁷⁷ Det finns inget som tyder på att Flyg själv under 30-talets första del skulle haft en åsikt som avvek från denna. Strax efter maktövertagandet 1933 hölls på Auditorium en stor antifascistisk manifestation under parollen ”Hitlers banditvälde i Tyskland”. Flygs parti var arrangör och Flyg själv huvudtalare. I allt instämde han med uppfattningen om nazisterna som ett arbetsköparnas skyddsgarde:

Storkapitalet, som gav Hitler det ekonomiska stöd utan vilket han ej förmått bygga sin massrörelse och sina fast organiserade stormtrupper är genom Hugenberg [radikalkonservativ ekonom, Hitlers näringsminister] med och kontrollerar sin man och det kapital man satsat på honom [...] Ty Hitlers uppgift – den nuvarande diktaturens uppgift – består i att rädda den tyska kapitalismen och dess stat.¹⁷⁸

De tyska massor som samlats – samma massor som ansågs ha en särskilt revolutionär potential ovan – var bedragna. I analysen av Hitler som det kapitalistiska systemets agent var han i själva verket enig med Komintern.¹⁷⁹

Samtidigt framträdde i artikeln ett visst intresse för det tyska nazistpartiets program. De socialpolitiska reformkraven sågs inte som reella

utan som taktiskt betingade. Idéerna var ”taktiskt elastiska”, som *Folkets Dagblad* citerade Joseph Goebbels.¹⁸⁰ Samtidigt ansågs programmet inte mer uppenbart taktiskt än att det behövde bemötas. I detta bemötande gör man dock, snarare än att se en taktisk position, en skillnad mellan å ena sidan en ideologilös hållning och å andra sidan en mer arbetarvänlig dito – felaktig, men dock ideologiskt grundad.

Redan kort tid efter maktövertagandet 1933 pekar man i *Folkets Dagblad* på att det tidigare framlagda nationalsocialistiska programmet nu verkade ställas åt sidan. Avskaffandet av arbetsfria inkomster, motståndet mot finanskapital och ockrare, förstatligande av truster, expropriation av jord för allmännyttiga ändamål – allt detta verkade Hitler ha glömt.¹⁸¹ Här värderades nazistpartiets valprogram taktiskt. När Flyg 1934 skriver om partiprogrammet återkommer han till tanken att detta för Hitlers del var något som kunde användas allt efter behov och tillfälligheter.

Samtidigt har Flyg märkvärdigt erkännsamma ord om Gottfried Feder, nazisternas ekonomiske teoretiker och en av upphovsmännen till NSDAP:s radikala partiprogram från 1920. Som ledande ekonom i NSDAP förväntade sig många, däribland Feder själv, att han efter maktövertagandet skulle få bli chef för finansdepartementet. Han fick dock bara en lägre befattning och manövrerades småningom ut helt och hållet och placerades på en tjänst som universitetslärare. Då Flyg möts av nyheten att Feder tvingats lämna finansdepartementet skriver han:

Feders likviderande betyder någonting mycket mer än en tillfällig oppositionsmakares avsättande. Med Feders utkastande ur Schachts departement tog den tyska nationalsocialismen farväl av sitt visserligen mycket suddiga men dock program i ekonomiskt och socialt avseende. Redan i det moment då Weimarrepubliken föddes drog Gottfried Feder upp huvudkonturerna till detta program. Han skildrade olikheten ”mellan skapande och roffande program”. 1920 formade han den tyska nationalsocialismens ”teoretiska” plattform [...] Feder stoppade med detta program idéer i Hitlers tomma hjärna.¹⁸²

Det är flera saker i detta citat som är av idéanalytiskt intresse. Det första är den jämförelsevis stora erkänslan. Visserligen raljerar Flyg över en bristfällig teoretisk underbyggnad. Feder har ju inte Lenin som rättesnöre. Men Flyg skriver mer erkännamt om Feder än vad han skriver om Komintern, mer erkännamt än om Stalin och dennes system. Det andra är att den efter maktövertagandet prokapitalistiska nazistiska linjen i själva verket inte är ideologisk utan tvärtom helt aideologisk. Vilken del av nazismen som är taktisk och vilken som är ideologisk blir här en öppen fråga. I Hitlers "tomma hjärna" kan man stoppa vilka idéer som helst. Att nazismens programmatiskt arbetarvänliga hållning på väg till makten ses som taktik skriver Flyg under på, men inte heller den senare bindningen till storfinansens framstår som ideologiskt genuin. "Någon principiell övertygelse har han [Hitler] f.ö. aldrig haft", menar Flyg. För det tredje, och anknutet till det förra, kan det noteras att det som för Flyg tvärtom tycks ideologiskt genuint är Feders socialistiska hållning. I citatet ovan är det *socialismen* som är kursiverad, medan dess "teoretiska" halt är satt inom citationstecken. Det är den teoretiska underbyggnaden som ifrågasätts, men att det rör sig om en form av socialism tycks Flyg villig att acceptera. Möjligen öppnas här ett fönster mot den völkischinspirerade antijudiska socialism som nämndes i inledningen. Det finns alltså ett annat ideologiskt innehåll än det som Hitler för tillfället proklamerar, ett slags alternativ nazism. Detta alternativ tonar då och då fram i spalterna. Det kan yttra sig som en tidig spekulat om att Gregor Strasser och dennes fraktion ska gå i opposition mot Hitler och storfinansens. Det kan framträda i synpunkten att Robert Leys tyska arbetsfront, substituterat för de nedlagda fackföreningarna, gjort arbetsköparna nervösa och att ett avgörande mellan höger och vänster inom det tyska partiet måste komma. Det är värt att notera att den idémässiga dragkampen mellan "arbetsköpare" och det prövade tyska folk som tillskrevs revolutionär potential inte sågs som avklarad ens efter utrensningarna 1934.¹⁸³

Sammanfattningsvis antyds uppfattningen att nazismens prokapitalistiska tendens är taktiskt motiverad medan dess prosocialism, om än inte företrädd av Hitler, är ideologiskt grundad. Den vanligare uppfattningen, i Flygs idémiljö liksom i den senare forskningen, har

annars varit det omvända. Inte ens Max Kele gick så långt i sin analys av nazismens appell till de tyska arbetarna.¹⁸⁴

Hur betraktades då den svenska nazismen? Var den lik den tyska eller representerade den något delvis annat? Var den en allvarlig utmanare? Den sistnämnda frågan kan sannolikt besvaras med ett nej. De svenska nazisterna, det gällde såväl Furugårds som Lindholms rörelse, förekom sällan i spalterna och betraktades som en ganska perifer företeelse. Med viss förnöjsamhet noterades Lindholmsgruppens tumultartade utbrytning 1933, då *Folkets Dagblad* tyckte att ”det är precis som om Lindholm skulle ha gått i skola hos sina kusiner på Jakobsgratan”.¹⁸⁵ Det var på denna adress de konkurrerande Sillénarna hade sina lokaler. Brytningen mellan Furugård och Lindholm hade stora likheter med Flygs väg ur Komintern. Detta gällde såväl processens yttre former i termer av ömsesidigt barrikaderande av partilokaler som dess egentliga kärna: oviljan att underordna sig det tyska respektive sovjetiska inflytandet.

Den tydligast deklarerade synen på den svenska nazismen ger Flyg i en ledare hösten 1936 med titeln ”Nazismen i Norden”. Flyg polemiserar här mot uppfattningen att de nordiska nazistpartierna är bundna att förbli små och betydelselösa. Det riskerar att leda till obehagliga överraskningar, menar han. Men det verkligt farliga är att den borgerliga diktaturen vinner terräng långt utanför de stater som beskrivs som nazistiska eller fascistiska. Det är alltså inte alltid idéerna företräds av de som kallar sig nazister. Hade man inte också i Sverige försökt inskränka de politiska fri- och rättigheterna, allt under sken av att man egentligen ville värna demokratin? Det var en bedräglig taktik som i själva verket dolde något större. ”Furugård och Lindholm”, skriver Flyg, ”har aldrig representerat den verkliga reaktionära faran i detta land”. Det fanns långt värre företrädare för den borgerliga reaktionen.¹⁸⁶ Också tidigare hade Flyg gett uttryck för uppfattningen att nazismen inte var det stora problemet.¹⁸⁷

Reaktionen företräddes således primärt av andra än nationalsocialisterna. Till den något dubbla bilden av nationalsocialismens ideologi lades således en tanke om att den verkligt reaktionära kraften kom från den inomparlamentariska högern och arbetsköparnas intresseorganisationer.¹⁸⁸

Statskapitalism som ny fas

Det avgörande hotet kom således från storfinansens och dess agenter. I sak är detta inget uppseendeväckande. Rörelsen var antikapitalistisk från start och kom att så förbli fram till slutet. Däremot behövde analysen av kapitalismen revideras inom ramen för det antikapitalistiska ställningstagandet. Det politiska målet var att kapitalismen som ekonomiskt system skulle utmönstras och dess exploatering upphöra. Men för att kunna uppnå detta behövde man grundligt studera såväl verkligheten som de leninistiska urkunderna: i vilket stadium befann sig kapitalismen? Hur långt var krisen gången, och hur skulle man på bästa sätt anpassa taktiken i rådande läge?

I Flygs tvåra kast mellan inkluderande enhetsfronttaktik och en mer exkluderande hållning spelade denna uttolkning av kapitalismens faser en avgörande roll. Hur genuin den nya analysen var är oklart, och även analysen i sig är ibland svårfattlig. Som Bernt Kennerström konstaterar så berövade Kominterns lappkast 1934–35 helt enkelt Socialistiska partiet dess politiska utrymme. I linje med detta är det lätt att se den nya ideologiska analysen som framtvingad för att en ny plats skulle kunna tas i anspråk. Rockaden med Kominternpartiet var påtvingad, motiveeringen fick komma efteråt. Ibland var det svårt att hänga med turerna i Moskva. Det gällde naturligtvis också ”det andra” kommunistpartiet, det Kominternanslutna.¹⁸⁹

I broschyren *Per Albin går vidare – genom kohandel till statskapitalism* behandlar Flyg grundligt frågan om kapitalismens faser. Som ofta är Per Albin Hansson i skottlinjen, den främste svenske företrädaren för den urspårade, reformistiska socialismen. Den statskapitalism som anges som målet för dennes politik innebär, enligt Flyg, i själva verket att staten ställer sig som en garant för det kapitalistiska systemet. Arbetarna och deras organisationer är således helt överspelade. Eftersom staten enligt Marx och Engels aldrig är ett neutralt organ utan tvärtom alltid en agent för ett klassintresse, innebär det att statskapitalismen aldrig kan förebåda en socialistisk utveckling. I själva verket säkerställer man förtrycket. Den planlösa varuproduktion som alstrar kapitalismens kriser genom överproduktion följt av arbetslöshet och stagnation hade nu annars ställt

kapitalismen i ett läge där krisen potentiellt hade kunnat användas för politisk förändring. Som läget nu var hade socialdemokratin i själva verket räddat kapitalismen, och utrustat den med en rad statsmonopol för att förtrycket skulle kunna fortgå. Kapitalet hade övertagit staten. Jacob Wallenberg reste till Berlin på statens uppdrag för att förhandla för de svenska bankernas räkning, för att ta ett exempel. ”Staten är bara ett medel, som ger förhandlingarna större eftertryck”, menade Flyg.

Efter denna inledning i broschyren följer en exposé över statskapitalismens uttryck. Den amerikanska kapitalkoncentrationen, Mussolinis korporationer liksom utvecklingen i en rad västerländska länder ses väsentligen som en utveckling mot statskapitalism. Särskilt intresse riktas mot Tyskland. Här kämpade statskapitalisterna sedan många år en strid mot gamla feodala och privatkapitalistiska intressen. Med hjälp av de ”socialistiska” krafterna (denna gång är citationstecknen Flygs) hade statskapitalismens företrädare nått en del framgångar innan de efter utrensningsaktionen 1934 trängts tillbaka. Nu hade dock även ”privatinitiativets talesman” näringsministern Hjalmar Schacht tvingats till en rad statliga ingrepp i ekonomin. Utrikeshandeln, jordbruket och industrin reglerades av staten, liksom hela löne- och socialpolitiken. Men i toppen av staten satt som vanligt ombud för storkapitalet. Efter att ha räknat på relationen mellan produktionsvolym och arbetsinkomster, som båda förvisso ökat, kom Flyg till slutsatsen att exploateringen av arbetarna ökat: 18,9 procent fler arbetare producerade 46 procent mer varor för 5 procent högre lön.¹⁹⁰

När det gällde frågan om vad statskapitalismens utveckling betydde för den ”verkliga” socialismens strategi konstaterade Flyg att de som tidigare ropat högst mot kapitalism och socialdemokrati, Komintern-kommunisterna, nu istället sökte samband med socialdemokraterna

Här i Sverige gör Komintern sin vändning till socialdemokratin just i det ögonblick då denna börjar gå in för kapitalismens räddning genom statskapitalism och då dess ledare blir nationalister och understödjer upprustningen! Just nu gör Komintern sin vändning, när skällsordet ”socialfascister” börjar få åtminstone något sken av berättigande. Hr

Linderot och hans folk går raka vägen till de mest reaktionära inom arbetarrörelsen och hjälper därmed endast fascismen.¹⁹¹

Kappvändandet byggde således, enligt Flyg, i grunden på en bristande analys av kapitalismen och dess faser. I citatet går ytterligare två aspekter av den ideologiska förbrytelsen igen: genom samverkan med socialdemokratin accepterades nationalismen, och som en följd av detta också ett ökat stöd till försvarsmakten. Den antimilitaristiska hållningen sveks. För Flyg kom detta att vara en central anklagelse mot Kominternkommunismen och dess förändrade taktik.

Uppfattningen om statskapitalismens ställning i Tyskland avviker däremot delvis från vad Flyg skrivit tidigare, exempelvis om Gottfried Feder. Istället för att se den nazistiska vänsterflygeln som företrädare för en socialism som beskrivs med viss erkänsla trots sina teoretiska tillkortakommanden så ses vänstern respektive högern i nazistpartiet här som företrädare för olika faser av kapitalism. Det är inte helt logiskt. Koherensen i Flygs analys störs också av att den planmässiga produktion i industri och jordbruk som setts som något positivt i Sovjetunionen i det nazityska fallet istället ses som ett uttryck för statskapitalism. Möjligen är denna logiska vacklan ett uttryck för att skiftet i taktisk analys inte hade någon djupare ideologisk grund.

På en punkt är dock Flygs ideologiska position konstant: frågan om militarismen. Att vara principfast antimilitarist då världen rustade för att kunna stå emot Tyskland kunde inte självklart ses som undfallenhet mot Hitler. Det var för de flesta en alltför djärv tolkning. Men helt klart är att Socialistiska partiet och Nils Flyg med detta konsekventa ställningstagande inte längre kunde räknas som ”antifascismens mest radikala spjutspets”, för att tala med Håkan Blomqvist.¹⁹²

Militarismen och dess agenter

Som tidigare sagts är ett flygblad från militäragitationskommittén den äldsta handling som finns i Flygs arkiv. Antimilitarismen var alltså en tidig hållning hos honom, ursprungligare än många andra delar i hans ideologiska budskap, äldre än leninismen och vördnaden för dess

upphovsman. Antimilitarismen kom också att stärkas under årens lopp. Flyg hade själv varit med i arbetarrörelsens alla turer runt första världskriget då Andra internationalen brakade samman. Inget hade fått Flyg att svikta sedan dess. Tvärtom var han besluten att arbetarna inte skulle dras med i krigshetsarnas propaganda så som hade skett 1914.

I två broschyrer från 1935 lägger Flyg ut texten kring temat: *Ner med vapnen!* och *Krigsfaran och kampen mot densamma*. Det mest slående med dessa pamfletter är att problembeskrivningen är så pass konsekvent. Det antimilitaristiska temat är intimt sammanknutet med antikapitalismen och uppfattningen att militarismen är ett resultat av det kapitalistiska systemet. Det hade således funnits skäl att anta att Flyg med sin förändrade uppfattning om i vilken fas kapitalismen för tillfället befann sig också skulle korrigera sin uppfattning om militarismen. Så är dock inte fallet, militär aggression utövas under alla kapitalismens faser. ”Först då den reella makten, kontrollen över produktions- och statsapparaten är i det arbetande folkets händer kan det bli tal om en positiv inställning till försvarsfrågan”, skrev Flyg. Nu gällde det att kämpa mot krigens grundorsak: kapitalismens system.¹⁹³

Inte heller som försvar mot ”den bruna diktaturen” som Flyg nu kallar nazismen, var upprustningen legitim. Det var nämligen ingen garanti att ett upprustat försvar användes endast för försvar eller endast mot denna fiende:

Ingen av dessa herrar kan ge en sådan garanti. F.ö. saknar argumentet ett tyskt anfall på Sverige f.n. realpolitiskt värde. Den tyska krigspolitikens spets riktar sig mot Sovjet-Unionen och Hitlers utrikespolitik går ut på att få Polen, England, Finland och andra Östersjöstater med på sin sida i det heliga kriget mot Sovjet. Ser man på Sveriges utrikespolitik under senare år mot den bakgrunden, så är det mycket som talar för det svenska ”försvarets” engagerande *med* Tyskland men ingenting som talar för den svenska ”demokratins försvarskrig” *mot* samma land.¹⁹⁴

Vid sidan av tanken om militarism som en strukturell respons på kapitalismen lades alltså uppfattningen att försvarsmakten befolkades av företrädare för reaktionen. Officerskåren som värn för demokratin misstroddes.

Militarismen var således en konstant fiende – mot denna behövdes fortfarande en ”bred folkfront” ansåg Flyg, ett i sammanhanget uppseendeväckande ordval.¹⁹⁵ Vem bar då organisatoriskt ansvaret för den militära aggressionen och dess strukturella grundpremiss, kapitalismen? De nationalstater som underkastat sig statskapitalismen bar alla ett ansvar, menade Flyg. Men den internationella organisation som mer än någon annan bar skulden för de militärpolitiska äventyren i samtiden var Nationernas förbund. Här råder således kontinuitet: det fick vara slut på ”miljonrullningen till skojeriet i Genève”. Den så kallade arbetar-regeringen förlösade folkets medel på medlemskap i en organisation som mer än något annat var en garant för den franska och brittiska imperialismens fortsatta makt, lydde argumentet.¹⁹⁶

Motståndet mot NF delade Flyg under tidigt 30-tal med Komintern, innan Sovjetunionen bytte fot. Nu stod Flyg istället på samma sida som Hitler när det gällde synen på NF. Efter nazisternas maktövertagande lämnade Tyskland NF, just som de förutskickat. När *Folkets Dagblad* skrev om uttåget hamnade sympatierna i själva verket på tysk sida mot ”hycklarna i Genève”, England och Frankrike, som nu åter sades ha fått skäl att vända sina vapen mot Tyskland.¹⁹⁷

Här framträdde alltså, återigen, en försiktig sympati för Tyskland – eller åtminstone för dess folk. Denna sympati märks även i andra sammanhang. I en artikel om Versaillesfredens konfliktskapande och ”orättfärdiga” karaktär skriver exempelvis Flyg om situationen i Saarområdet. Gränslandet mellan Tyskland och Frankrike hade i Versaillesfreden ställts under NF:s mandat. Produktionsvinsterna av den omfattande kolbrytningen i området skulle dock tillfalla Frankrike och betraktas som en delbetalning av krigsskadeståndet. Opinionsen i Saar var emellertid protysk, och vid en folkomröstning i området i januari 1935 röstade en kraftig majoritet för att området skulle införlivas med Tyskland.

Flyg beskriver hur omröstningen föregicks av oroligheter, och hur Saarområdet blivit till ”en krutdurk placerad mitt emellan två krigslystna galningar”. Krigsivern fanns alltså på båda hållen. Samtidigt blir det av sammanhanget tydligt att sympatierna är större för den tyska saken än för den franska: det är Tyskland som drabbats av den ”orättfärdiga”

freden. När Nationernas förbund nu ”inför eventuella oroligheter” försökte mobilisera en armé vid gränsen är det NF och den franska regeringen som framstår som den aggressiva parten. Att den svenska regeringen beslutat att sända trupp till NF-styrkan visade att Sverige ingick i de imperialistiska NF-kretsarna och inte förmådde att stå upp för sin programmatiska neutralitet.¹⁹⁸

Flygs syn på den sovjetiska utrikespolitiken står i bjärt kontrast mot detta. Tyskland gick ur NF medan Sovjetunionen gick med. I linje med Flygs tolkningsschema hade Sovjetunionen därmed bekräftat att man lämnat socialismen och anträtt vägen mot imperialism. Leninspecialisten Flyg mobiliserar som så många gånger förr lärofadern för sin sak:

Lenin skrev en gång: ”Vi står utom det *imperialistiska beroendet*, vi har inför hela världen höjt kampens fana för att fullständigt störta imperialismen”. Fattiga sexton år har gått sedan denna sats – då alldeles riktig – formulerades. Idag är Sovjet-Unionen inlänkad i detta imperialistiska beroende. Frankrike ser ej i S.-U. ett land under ”kampens fana” mot imperialismen – man räknar med S.-U. såsom en uppbyggande makt – en värdefull hjälpare.¹⁹⁹

Den nya sovjetiska ståndpunkten sågs explicit som ett svek mot det ursprungliga Komintern och dess kamp mot Versaillesfördraget.²⁰⁰ I ett av sina fåtaliga bidrag till partiets teoretiska organ, *Socialistisk Tidskrift*, skrev Flyg på samma tema att man kunde förstå Sovjets agerande som stat, men att man skapat en ytterst svår situation för den allttjämt nödvändiga propagandan mot NF.²⁰¹

Precis som tidigare utmynnade Flygs analys och historieskrivning i konklusionen att världsimperialismen strävade efter en gemensam front mot länder där arbetarna tagit makten. Den unga Sovjetstaten hade stått i kontrast till den imperialistiska omgivning som ville störta socialismens landvinningar i gruset och återuppta exploateringen av det väldiga sovjetiska territoriet.²⁰² Agenterna för denna imperialism, huvudsakligen Storbritannien och Frankrike, gick genom Versaillesfredens bestämmelser och NF hårt åt också en annan potentiell arbetarstat: Tyskland. Sovjet och Komintern hade i ursprungsläget vänt sig

mot fördragets hårda skrivningar. Nu hade man dock varit principiös nog att byta fot, och istället gått arm i arm med de imperialistmakter man tidigare vänt sig mot.

Tyskland hade å sin sida inträtt i NF 1926. Därmed hade landet tvingats in i den organisation som exploaterade det egna folket, bland annat i Saarområdet. Att Tyskland efter Hitlers maktövertagande trädde ur NF var således logiskt och betraktades av Flyg med viss sympati, även om välviljan i detta läge inte sträckte sig till regimen i sig. Flyg hade större förståelse för att Tyskland lämnade NF 1933 än för att Sovjetunionen gick med 1934. I någon mening lämnade Tyskland imperialismen bakom sig medan Sovjetunionen anslöt sig till den. Så kan den ideologiska konsekvensen för Flygs del sammanfattas.²⁰³

Spänningar mellan internationalism och nationalism

Flygs med tiden allt starkare avståndstagande från Komintern fick med tiden också konsekvenser för hans syn på nationen som plattform för byggandet av socialismen. Vissa förebud hade funnits tidigare. Redan under Stormklocketiden hade Flyg försökt att etablera den 6 juni som ”den röda flaggans dag” i ett försök att fånga en nationellt sinnad arbetaropinion. Liknande tendenser fanns också under 30-talet. Flera exempel kan ges.

Då man 1935 högtidlighöll 500-årsjubileet av Engelbrektupproret och den första svenska riksdagen försökte *Folkets Dagblad* mobilisera den nationella frigörelsegestalten Engelbrekt för sina syften. Kung, regering, riksdag, biskopar och militärer firade minnet, men betraktades i tidningen som samtidens fogdar och kontrasterades mot ”upprorsmannen, som höjer sin knutna hand och manar det fattiga folket att göra sin plikt nu som 1435”. Den nationella frigörelsen skrevs härigenom in i ett delvis omdefinierat socialistiskt projekt.²⁰⁴ Om svenska flaggans dag skrev Flyg att den var dömd att förbli teater så länge nationens intresse inte sammansmälte med det arbetande folkets intresse. De stod nu i motsatsförhållande. ”Men den föreningen ska föras till förverkligande”, fortsatte Flyg i en formulering som skulle bli gångbar längre fram i tiden.²⁰⁵

Bild 4. Mötestalaren Nils Flyg. Okänd fotograf. Nils och Elsa Flygs samling, Arbetarrörelsens arkiv.

För en mera nationell hållning mobiliserades också, som så ofta, Lenin. Att socialismen kunde se ut på olika sätt enligt bolsjevikledaren har tidigare visats. För Flyg blev denna öppenhet ett sätt att markera distans till "oxkommunismen" i Kominterns tvångströja. Socialismen kunde ha varianter beroende på var och när den tog form. Återigen citerar Flyg sitt rättesnöre Lenin:

Alla nationer kommer en gång att nå fram till socialismen. Det är oundvikligt. Men de kommer *icke* alla att nå fram till den på samma sätt. Varje nation kommer att införa sina speciella drag i ena eller andra formen för demokrati, tillämpa den eller den varianten av proletarietets diktatur,

det eller det tempot i den socialistiska omdaningen av de olika sidorna av det sociala livet. Det finns ingenting som teoretiskt skulle vara mera ömkligt och löjligt än att i den historiska materialismens namn måla framtiden i detta avseende med en jämn ensartad färg.²⁰⁶

Till den alltmer nedtonade internationalismen hör också det kvardröjande nordiska intresset, där tankar om skandinavisk gemenskap får ersätta en global internationalism i Kominterns skepnad. I Flygs fall hade temat varit starkt redan under den tidiga Stormklocketiden och bland annat manifesterat sig i tankar på en samnordisk folkhögskola för arbetarungdomen. Det var på den tiden Flyg var studieledare och högt uppsatt funktionär inom ABF. Det var han inte längre, men banden mellan de nordiska arbetarna var fortfarande viktiga för honom. På alla internationella konferenser syntes den kulturella närheten skandinav emellan. Skillnaderna fanns förvisso också, men var knappast mer iögonfallande än de mellan en skåning och en norrbottning, menade Flyg, och hoppades att ”en nordisk folkrörelse växer fram, vilken under arbetarklassens ledning skapar ett enhetligt Skandinavien”. Den underliggande tanken var att Norden på detta sätt skulle utgöra en kontrast till den förhatliga NF-imperialismen.²⁰⁷

En avslutande men betecknande illustration av Flygs glidning i frågan om huruvida det var nationen eller det internationella gemenskaps-sökandet som utgjorde socialismens mest gångbara fundament ges också då man studerar de olika upplagorna av *Folkets sånger*. I denna bok samlades stora delar av arbetarrörelsens sångskatt över åren. Flyg var återkommande bokens redaktör, och skrev även en hel del av bidragen. *Folkets sånger* kom ut i tre upplagor: 1920, 1926 och 1936. Särskilt skillnader mellan 1926 och 1936 års upplagor kan noteras. I upplagan från 1926 tronar ”Internationalen” i Henrik Menanders klassiska översättning allttjämt i högsätet. Därefter följer ”De ryska revolutionärernas sorgmarsch” med text på svenska av Nils Flyg. På denna tid var Flyg fortfarande lojal med Komintern, en hårdstensbolsjevik som beskyllde Zäta Höglund och Fredrik Ström för att vara renegater då de avföll från den hårda linjen.

I upplagan från 1936 har ”Internationalen” däremot degraderats från

sin hedersplats. Den står nu som nummer två. Först är istället ”Socialisternas sång”, skriven av Flyg själv och tillägnad Socialistiska partiet. ”Den avser att tolka den anda, som tiden och läget kräver inom det arbetande folkets breda led”, skriver Flyg i förordet. Texten talar alltså om hur folket fylkas under den röda fanan. På denna punkt rådde ingen skillnad. Men snarare än att tala om hur trälar uti alla stater skulle stå upp, som i Menanders text till ”Internationalen”, talade Flyg här om en idé som var ”förfäders dröm” och skulle ställa ”folket” vid ”samhällets töm”. Det var ett bildspråk som kommunicerade ett annat idéinnehåll där blicken föll bakåt, mot historien, snarare än på samtidens klassbröder internationellt.²⁰⁸

Spänningar mellan klass och folk

Till Flygs med tiden alltmer vacklande inställning till socialismen betraktad som ett internationellt projekt lades med tiden också en vacklande klassanalys. I själva verket följdes dessa båda hållningar åt. Då Flyg i en artikel i *Socialistisk Tidskrift* manade till ”enhetsfront i Sverge” och definierade det som ”massornas sammansvetsning i och kring Socialistiska Partiet” illustrerar det dels en glidning mot ett svenskt perspektiv, dels ett vagt fokus på massorna snarare än arbetarklassen.²⁰⁹ Delar av detta har kunnat noteras också tidigare.

Man kan naturligtvis fråga sig om glidningarna var taktiskt betingade av de nationella politiska krafternas framstötter i arbetarleden, eller snarare en konsekvens av att internationalismen trycktes tillbaka i takt med att kritiken av Komintern blev alltmer omfattande. Det är inte heller helt sanningsenligt att hävda att begreppet ”arbetarklass” varit den exklusivt förekommande benämningen på de förtryckta tidigare. Arbetare, arbetarmassor, arbetande folk, arbetande befolkning etcetera förekommer som beteckningar på den exploaterade befolkningsskiktet också tidigare, närmast som synonymer. Att begreppet ”folk” hade central ställning, också som synonym till arbetare och arbetarklass, är tydligt redan i namnet på partiets tidning, *Folkets Dagblad*.

Under valåret 1936 tycks dock uppluckringen av klassbegreppet eska-

lera. Det ser ut att finnas medvetna skäl till detta. I ett resonemang om just beteckningen ”folkets” i *Folkets Dagblad* skriver Flyg på nyåret 1936:

Folkets Dagblad har strävat under år som gått att bli – i ordets djupaste bemärkelse – **folkets dagblad**. Under kommande år skall denna strävan vidgas och fördjupas. Vår tidning är och har varit en talesman för och till arbetarklassen [...] Men begreppet arbetare har vidgats under de senare åren. Stora skikt av landsbygdens jordbrukarebefolkning hör dit. Och ett allt större antal av de intellektuella är vordna rebeller – söker sig en politisk hemvist – vill kamp mot vad som är och för en ny ordning, som garanterar en människovärdig tillvaro [...] Arbetet för Folkets Dagblad är ett arbete för Sverges breda folkskikt – för det arbetande folkets frigörelse.²¹⁰

Det var en klassanalys som var allt mindre socialt exklusiv och alltmer nationellt inklusiv. Ambitionen går i linje med vad Götz och Nielsen noterat om 30-talets svenska arbetarrörelse.²¹¹ Också i *Socialistisk Tidsskrift* slogs fast att ”hela det arbetande folket i alla dess olika skikt” skulle omfattas av partiets politik och propaganda.²¹²

Vad kännetecknar då förtrycket av dessa breda massor? Det finns mycket lite noterat om detta i Flygs skrifter, men det finns inga skäl att anta att han ställer sig avvisande till den marxistiska utgångspunkten om mervärdet. Enligt denna centrala tanke skapas värde då en produkt bearbetas. Den som säljer sin arbetskraft säljer således värdet av sitt arbete. Men det ligger i arbetsköparens kalkyl och intresse att arbetaren tvingas sälja sitt arbete för ett pris som inte står i proportion till det värde hans arbete skapar. Detta tillfaller istället arbetsköparen. Här uppstår således för arbetsköparen en inkomst som kan betraktas som arbetsfri. Eftersom det ligger i kapitalismens egendynamik att arbetsköparnas vinster ska bli så stora som möjligt, innebär det följdriktigt också att en allt större del av de värden som produceras kommer att tillfalla arbetsköparen och inte de som producerar värdena. Exploateringen kommer således att öka. Detta faktum slår i sin tur en bro till marxistisk historiefilosofi och uppfattningen att urladdningen är ofrånkomlig; kapitalismen kan inte existera med mindre än att den skapar förutsättningar för revolution. Det som förenar de som exploateras, och således är att betrakta

som arbetare, är alltså att mödorna av det egna arbetet i allt högre grad tillfaller den som äger produktionsmedel. Även om Flyg som sagt inte skriver mycket om detta själv är hans resonemang om de tyska produktionsvinstererna ett illustrativt exempel på tankegången: 18,9 procent fler arbetare producerade 46 procent mer varor för 5 procent högre lön. Mellanskillnaden tillföll ägarna.²¹³

Även om produktionsvinstererna hela tiden löper risk att exploateras betraktas produktion i sig som något både nödvändigt och positivt. Detta blir tydligt på många sätt, också tidigare. Flygs syn på den sovjetiska produktionsökningen efter den första femårsplanen har tidigare refererats. Också i kritiken av kapitalismens återkommande kriser finns ett tema om bristande produktivitet: genom icke planerad varuproduktion skapas de kriser som ställer arbetarna utan arbete. Förutom att det skapar ett armod hos den enskilde, innebär det på ett samhälleligt plan att den produktiva kraften lämnas överksam. Så kan det inte vara i ett socialistiskt, framåtblickande samhälle. I anslutning till valkampen 1936 får Flygs syn på arbete, arbetare och produktion en programmatisk lydelse, som med små variationer hamras in både i valpropaganda, ledartexter i *Folkets Dagblad* och i radio:

Socialismen är planmässig organisation av produktion och distribution i nationell och internationell skala. Socialismen hävdar icke blott rätten till arbete åt alla utan plikten till arbete för alla – även för nuets drönare och lyxdjur. Socialismens statsform är en lagbunden ordning, som nedifrån till toppen är präglad av det arbetande folkets intresse. Socialismen kräver av envar en arbetsprestation efter förmåga samt garanterar även åt envar en människovärdig utkomst och existens [...] Socialismen förintar ej de nationella säregenheterna – först under socialismens ordning kan dessa komma till full utveckling, befriade från chauvinismens skrankor och falskhet.²¹⁴

Återigen var det arbetande ”folket” i fokus. Den stat som skulle byggas åt detta folk skulle få de nationella särdragen att slå ut i full blom snarare än att utrota dem. Produktionen skulle vara planmässig till hela folkets fromma, och arbetet var i sig en bjudande plikt. Improduktiva lyxdjur kunde inte tillåtas. Sammanfattningsvis var ”arbetare” hos Flyg

en delvis vidare kategori än den man finner i den ortodoxa marxismen, skapande arbete något fundamentalt positivt, och produktion det som byggde utvecklingen mot en fullgånge arbetarstat.

Den svikna socialismen

Sedan de många partisplittringarna under 10- och 20-talen fanns det också en markerad tanke om att en genuin socialism stod mot dem som över åren svikit denna sanna väg. Det är i sig en bild av att allt fler grupper försökte exploatera den politiska potential som de miljontals röstberättigade arbetarna innebar. I täten gick Socialdemokraterna under Per Albin Hansson, till vänster om dem fanns det Kominternrogna kommunistpartiet och Flygs Socialistiska parti. Per Albin Hanssons nationellt färgade folkhemsretorik hade visat sig gångbar i de allmänna valen. Flyg själv betonade efter brytningen med Komintern alltmera tydligt Lenins ord om att socialismen måste byggas inom ramen för respektive nationell kontext. Även om Socialdemokraterna beskylldes för att vara fundamentalt kapitalismvänliga fanns det i denna försiktigt spirande nationalism en potentiellt gemensam grund. Det tyckte dock inte Flyg. I synen på socialdemokratin var Nils Flyg tvärtom påfallande konstant.²¹⁵

Den kompromisslösa hållningen till socialdemokratin delades inte av alla i partiet. En av dem som inte skrev under på Flygs åsikter var Karl Kilbom själv, samme man som tillsammans med Flyg fronderat mot Komintern och den som i folkmun fått namnge partiet. Flyg och Kilbom hade delat hållning ända sedan tiden i ungdomsförbundet och ABF, men nu var det slut.²¹⁶ Kilbom var inte bekväm med den ideologiska position som Kominterns lappkast hade ställt partiet i. Även han drogs i riktning mot en folkfrontsidé, och han tyckte att den antimilitaristiska agendan åtminstone tillfälligt skulle åsidosättas inför hotet från det nya Tyskland. Maktkampen utföll slutligen till Flygs fördel. Kilbom tvingades i första läget bort från chefredaktörskapet på *Folkets Dagblad*, och under våren 1937 även ur partiet. Han inträdde 1938 i Socialdemokraterna. Flyg menade att det varit dit Kilbom velat gå hela tiden.²¹⁷ Kilbom å sin sida hävdade i sina memoarer att Flyg sökt inträde

i Socialdemokratiska partiet i januari 1937, men nekats eftersom han inte ansågs pålitlig.²¹⁸ De gamla ungdomsklubbisterna var uppenbart oeniga också om detta. Kvar vid tömmarna i Socialistiska partiet satt emellertid Flyg, och ur dennes perspektiv inrangerades nu Kilbom bland de övriga renegater som samlats på hög under åren: Ivar Vennerström, Zäta Höglund och Fredrik Ström som de mest bemärkta.

Redan veckan efter att Kilboms uteslutning kungjorts på ledarplats i *Folkets Dagblad* följde Flyg upp med en återblick på Sverges socialdemokratiska vänsterpartis alla faser. Det var i maj 1937 tjugo år sedan partiet bildats. Bortsåg man från de inre konflikterna och efterföljande avspjälkningar – 1921, 1924 och 1929 – fann man att konflikten hela tiden varit densamma: den mellan socialism och kapitalistisk socialdemokrati, menade Flyg. Efter splittringen 1929 fanns en minoritet som benämndes kommunister – det var den svenska Kominternsektionen som här åsyftades – men i samtiden var de att betrakta som socialdemokrater. Det var heller inte att förundra sig över om de rent faktiskt också blev det. Vennerström var nu landshövding och Höglund chefredaktör för *Social-Demokraten*. Överlöparna betalades rikligt, så det fanns goda incitament, ansåg Flyg. Själv var han inte intresserad – det var åtminstone vad han sade:

Men den fråga, som står kvar, det är: har utvecklingen under de gångna 20 åren bevisat revisionismens styrka och riktighet? Blir svaret på denna fråga jakande, så har vi bara att erkänna detta samt att draga konsekvenserna. Men svaret blir inte jakande. Revisionismens väg ledde i Tyskland fram till den borgerliga diktaturen i nazismens gestalt. Revisionismen i Sverige har lett fram till förvaltningen av den nuvarande ordningen – till ett värnande av densamma i ned- och uppgång. Revisionismen har lett fram till en praktisk politik, som innebär, att arbetarklassen är det kraftigaste stödet för kapitalismen. Betänker man, att den huvudfråga, som står på vår tids dagordning i världsmåttstock är: Kapitalism eller Socialism så blir konsekvensen härav, att en socialistisk opposition är mera berättigad än någonsin.²¹⁹

Antikapitalismen var principfast och stark som alltid. Den skulle mötas med socialism, och inte med de revisionistiska avarter som blott benäm-

Bild 5. Partiledaren Nils Flyg 1935. Okänd fotograf. Nils och Elsa Flygs samling, Arbetarrörelsens arkiv.

des socialism. Ett tredje alternativ till socialism och kapitalism gavs icke. Dialektiken låg fast, men det puritanska strävandet gjorde det också allt svårare att söka allianser.

Sammanfattning

Flyg var nu en ärrad politisk veteran. Han var 46 år gammal och hade varit politiskt aktiv i mer än halva livet. Han var partiordförande sedan tretton år tillbaka och hade suttit i riksdagen i nästan tio. Ytligt betraktat hade det gått bra för den gamle ungkommunisten. Hans belackare,

som med tiden blev allt fler, kunde rentav se en burgen fasad. Bland annat hade Flyg något för tiden så exklusivt som en bil, en Dodge, som han älskade att köra. Det stack i ögonen. När den senare stals väckte det spefull muntration – ”allt mitt är ditt”, var det inte rättesnöret för en kommunist? Från vänster sågs bilen som ett brott mot hur en kommunist borde leva, från höger illustrerade stölden av samma bil hur det kom att bli i det samhälle Flyg propagerade för: ingen respekt för privategendomen.²²⁰

Flyg var nu en man i staten. Inflytandet han i ungdomen drömt om hade han åtminstone till dels fått. Men lekfullheten från Gökottekommittén i Nacka SDUK var nu långt borta. Striderna tog tid och kraft. Familjen, som bodde kvar i villan Tomtebo i Nacka, försumrades. Hemma fanns den gamla kyrkokörsförelskelsen Elsa, som han var gift med sedan nästan 20 år och som över åren dragit ett stort lass i såväl hemmet som i barn Gilles verksamheten. Flyg, som tillbringade sin mesta tid utanför hemmet och hade många sena kvällar, var inget dygdemönster för en äkta man. Han var alltid ångerfull, och Elsa bet ihop och förlät. I äktenskapet hade det över åren fötts tre barn, en pojke och två flickor. Nu fanns bara två kvar. Dottern Solveig hade dött i tuberkulos redan på 20-talet, kanske smittad av en tysk kommunist som familjen haft som gäst. Framför allt Elsa tog förlusten mycket hårt. Flyg själv försökte så gott det gick att se något motiverande i händelsen. Kanske var dottern ett offer i kampen.²²¹ På pappret var han en mäktig man, nu dessutom ensam i partiets ledning. Huruvida han var lycklig är mera tveksamt. Men en principfast man som Flyg kunde heller inte alltid unna sig lyckan när kampens nödvändigheter trängde sig på.

Det är nu hög tid att återvända till den metodologiska ansats som nämndes inledningsvis, nämligen till Michael Freedens begreppsanalys. Ambitionen är att, mot bakgrund av den empiriska genomgång som gjorts, se vilka kärnbegrepp som formade och kännetecknade Flygs ideologiska position från ungdomsåren fram till brottet med Kilbom 1937. Det är en lång tid, självklart skedde under perioden ett antal förflyttningar bland mängden av begrepp, inte minst knutna till Sovjetstatens och Kominterns utveckling. Det går dock i Flygs texter fram till denna stund att identifiera ett kärnkluster av sex sammanhängande ideolo-

giska teman, länkade till varandra. I relation till Freeden är det värt att notera de ideologiska negationernas ställning – Freeden själv tycks som sagt ambivalent inför sådana, men i Flygs fall är de helt centrala.

Antikapitalismen är den absolut grundläggande delen i kärnklustret. I mångt och mycket är denna en grundförutsättning för de resterande delarna i Flygs analys, i själva verket en så självklar ideologisk hållning att det ofta inte finns någon större mening för Flyg att utveckla sin ståndpunkt. Grunden är klar sedan tidiga år: kapitalism innebär exploatering av arbetarna som får se frukten av sina mödor tillfalla någon annan. Med stigande leninistisk inläsning läggs ytterligare skikt till idén. Kapitalismen alstrar genom sin brist på planmässighet återkommande kriser, som återigen drabbar arbetarna. Senare riktas udden mot statskapitalismen, sedd som en fas då de enskilda staterna de facto blir det kapitalistiska systemets garant, även i de fall de styrs av socialdemokrater vars socialism således är grundfalsk. Med vetskap om i vilken riktning Flyg kom att gå är det av intresse att se om den grundmurade antikapitalismen åtföljdes av antisemitiska föreställningar om en specifikt ”judisk storfinans”. Det kan konstateras att rörelsepressen inte gick fri från dessa idéer. Enligt artiklar i *Stormklockan* fanns det exempelvis ett ”judeproblem” av kapitalistisk art, till och med Ture Nerman vidgick detta. I partiets teoretiska organ *Socialistisk Tidskrift* publicerades en översättning av Karl Marx antisemitiska skrift *Zur Judenfrage* från 1844, vari judarnas ”schackrande ande” diskuteras och som avslutas med förhoppningen att samhället ska ”emanciperas från judendomen”.²²² Dessa tankar fanns således runt omkring Flyg, men till synes inte hos honom själv. Däremot finns exempel på motsatsen.²²³ Antikapitalismen gavs hos Flyg såhär långt, fram till 1937, inte någon antisemitisk överlagring.

Antiimperialismen är antikapitalismens logiska fortsättning. Tanken kan beskrivas som generell i den marxistiska idétraditionen alltsedan *Kommunistiska manifestet*, men har fått sin klassiska utformning av Lenin i dennes ”Imperialismen som kapitalismens yngsta etapp”, som Flyg kallar den, från 1916. Imperialismen behövs för kapitalismens fortlevnad, det ligger i dess natur att söka avsättningsytor och råvarutillgångar över hela världen. Den främsta organisatoriska inkarnationen av denna

imperialism är i Flygs tanke Nationernas förbund, NF – en organisation skapad av och för "ententebourgeoisien" enkom för att den exploatering som är kapitalismens väsen ska kunna fortgå. Särskilt Storbritannien och Frankrike är här i skottlinjen. Några fredssträvanden är det alltså inte tal om. Särskilt utsatt för imperialismen är den unga Sovjetstaten, som genom att etablera en ny statsform gjort sig onåbar för exploatering. Men även Tyskland är drabbat av ententemakternas utsugning. Den imperialism som utgår från Europas ledande kapitalmakter riktar alltså sina vapen mot den nya arbetarstaten Sovjetunionen såväl som den potentiella arbetarstaten Tyskland. Kring detta rådde under det tidiga 30-talet samsyn med Komintern, något som förändras vid 30-talets mitt. När Tyskland lämnar sitt ledamotskap i NF 1933 och Sovjetunionen går med i samma organisation 1934 blir konklusionen från Flygs sida, med viss förenkling, att Tyskland lämnar imperialismen bakom sig medan Sovjetunionen ansluter sig till den. Även om det nazistiska Tyskland fortfarande ofta (men inte alltid) av Flyg ses som dirigerat av storfinansen, är det nu Tyskland som tagit upp antiimperialismens fallna mantel.

Antimilitarism behandlas som ett enskilt tema i kraft av att det är en för Flyg både ursprunglig och kvardröjande hållning. Den finns i budskapet innan leninismen, och den är stark och kompromisslös även sedan andra programmatiska företrädare för socialismen lagt den åt sidan. Logiskt och begreppsligt är antimilitarismen annars intimt sammanflätad med såväl antikapitalism som antiimperialism. Kapitalismen är motorn, imperialismen dess konsekvens. Men för att kunna genomföra den imperialistiska offensiven behövs vapen. Kapitalismens och imperialismens aggression måste föras med verktyg. Att rustningsindustrin i sig är en del av den kapitalistiska sfären med ett praktiskt behov av avsättning för sina produkter ger ytterligare tyngd åt argumentet. När *Stormklockan* kallar NF för en "konservburk för militarismen" är det en analys som ligger just i denna linje: de kapitalistiska staterna behöver en internationell militaristisk organisation för att säkerställa möjligheterna till världsvid imperialistisk utsugning. Också sedan Sovjetunionen bytt fot är detta Flygs ståndpunkt.

Antikominternism kan ett fjärde tema kallas i brist på bättre begrepp. Flygs antikominternism är inte ursprunglig, fram till splittringen 1929

gör han till synes allt för att lojalt stå upp för Komintern. Han gör återkommande resor till Sovjet och är imponerad av vad han ser. Även efter brytningen med Komintern faller han erkännsamma ord om Sovjetunionen och dess produktivitsutveckling, en erkänsla som bryts successivt under "systemet Stalin". En stark kontinuitet är dock att Flyg över tid tvingas förhålla sig till Komintern, först som rättesnöre och senare som absolut motbild. Det kan samtidigt sägas att den växande motviljan huvudsakligen gäller den taktiska nivån och frågan om ultravänstertaktiken. Det taktiska positionerandet fick dock stora konsekvenser också för politikens innehåll, inte minst i frågan kring vilka allianser som kunde sökas av Flyg. Den mest markanta ideologiska följden av avståndstagandet är att internationalismen betonas alltmera sällan. Som så ofta mobiliserar Flyg istället Lenin för en mera nationell socialism: socialismen har inga schabloner att följa, tvärtom kommer "verklighetens behov" och de skilda nationella kontexterna att över tid ge en betydande socialistisk artrikedom. Det är heller inte klart, menar Flyg, att sovjetmedborgarna är "revolutionens utvalda folk". Att själva klassbegreppet över åren blir alltmer socialt inkluderande och alltmer nationellt exklusivt är ytterligare en bild av denna utveckling. Flyg betonar alltså alltmera tydligt socialismens nationella särdrag. Denna hållning understöddes av motstånd mot såväl socialdemokrater som Sillénare, som sedan tidigare ansågs ha svikit socialismen. Den av taktiska skäl alltmer isolerade positionen förstärkte dessa drag.

Arbetets idealisering är en femte begreppsbildning värd att notera. En utgångspunkt för Flyg som för alla materialistiska socialister är att de rådande produktionsförhållandena speglar ett maktförhållande. De som äger produktionsmedel köper arbetstagarnas arbetskraft till underpris. Sett ur arbetarens perspektiv innebär detta en form av stöld. Att produktionsvinsterna på detta sätt fördelas ojämnt är dock inte ett argument mot produktion som sådan. Tvärtom är denna ett fundament i ett socialistiskt samhällsbygge. Inte minst partipressens positiva rapportering om de kolossala sovjetiska produktivitsökningarna under den första femårsplanen illustrerar detta. I kritiken av kapitalismens återkommande kriser finns också en kritik av just bristande produktivitet. Den överproduktion som tvingar fram kriser tvingar också fram

arbetslöshet. Det är förvisso ett problem för den enskilde, men ett mera grundläggande problem är att arbetskraften tillåts gå improduktiv. Kapitalismen förlösar således en resurs, följdriktigt är idealiseringen av arbetet intimt knuten till begreppet ”antikapitalism”. Då Flyg mitt under 30-talets ekonomiska kris kontrasterar Sovjetunionen mot det kapitalistiska väst är det också just detta han framhåller: i Sovjet arbetade man. I väst gick man däremot sysslolös. Det produktiva arbetet hålls således i vördnad. Då Flyg senare explicit talar om arbetet inte bara som en rättighet utan även som en plikt ges ytterligare kontur till detta faktum. Uppfattningen att arbetet skulle vara en tung pålaga som människorna i förlängningen borde befrias från förekommer till synes inte.

Det sjätte och avslutande begreppet är *Arbetarstaten Sovjetunionen*, även om det här liksom i synen på Komintern finns fluktuationer. Alltsedan revolutionen 1917 betraktades det ryska fallet som ett hoppfullt vittnesbörd om att kapitalismen kunde kullkastas. I denna mening var, i Flygs världsbild, Sovjetunionen ett svar på de antipatier som andra delar i det ideologiska kärnklustret ger uttryck för. Sovjetunionen var det positiva alternativet till allt det man vände ryggen. Här var en stat som gett människorna frihet och bröd, utrotat analfabetismen och satt produktionen i rullning. Flyg beskriver själv hur studenter, soldater och arbetare går arm i arm längs ett Nevskij Prospekt som badar i ljus. Den store teoretikern bakom allt detta, Vladimir Lenin, blir Flygs rättesnöre. Också efter brytningen med Komintern behåller Sovjetstaten stora delar av sin lyskraft. Under 30-talet följer dock successiv vacklan. Flera saker har nämnts, bland annat medlemskapet i NF. Även oförmågan att tydligt nog ta ställning mot den nazityska regimen kan nämnas – paradoxalt nog eftersom motståndet mot såväl Sovjet som Komintern senare underlättade Flygs alltmer pronazistiska hållning. Parallellt med denna utveckling finns en stark tilltro till Tysklands potential som arbetarstat och därmed föredöme. Redan under 20-talet skrev Flyg om Berlin som en väl så lämplig central för världskommunismen som Moskva. Med den tilltagande kritiken av Sovjetunionen under 30-talet hävdades att det inte fanns utvalda folk för revolutionen, och att de ryska arbetarna endast vid ett tillfälle överflyglat de tyska. Härtill kom en djup sympati för det tyska folket, som mer än något annat folk

utsattes för Versaillesfredens hårda villkor och NF:s förtryck. Initialt hade denna tanke om den tyska potentialen formats av Flygs positiva syn på spartakiströrelsens uppror. Men med en mer flexibel idé om att socialismen kunde se ut på olika sätt, och att olika delar av den internationella arbetarklassens jättearmé vid olika tillfällen kämpade i spetsen för revolutionen, hade Flyg öppnat upp också för andra tolkningar av vari den tyska potentialen kunde bestå.

Sammanfattningsvis finns alltså åtskilligt i Flygs ideologiska repertoar som motsvarar bilden av vad man kunnat vänta sig av en socialist. Framför allt analysen av kapitalismen som det rådande samhällets mest grundläggande problem, liksom idén att såväl imperialism som militarism är kapitalismens följdverkningar, pekar tydligt åt detta håll. Tanken att imperialismens vapen tidigt riktades mot den idealiserade unga Sovjetstaten, liksom den allmänt höga aktningen av Lenin och dennes verk, kompletterar bilden. Samtidigt finns drag som pekar i annan riktning. Inte minst efter brytningen med Komintern kommer över tid ett mera aktivt markerande av de nationella särdragens betydelse för socialismen. Redan under det tidiga 20-talet finns också ett starkt positivt intresse för Tyskland och de tyska arbetarnas revolutionära potential. I takt med det alltmer uttalade motståndet mot såväl Sovjet som Komintern kommer Nils Flygs blick åter att falla på denna potential. Även om Hitler alltjämt ses som en företrädare för storfinanserna så finns i denna grundsyn en ideologisk utvecklingsmöjlighet, särskilt då stora delar av det antiimperialistiska budskapet riktas mot Versaillesfreden och Nationernas förbund, Hitlers svurna fiender.